

Najaarsexcursie watersnood 1916 in het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen

Het drieluik op 7 oktober 2016 in het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen van lezingen gevolgd door een bezoek aan twee tentoonstellingen leverde een prima geslaagde dag op. Als proloog werd de film *Watersnood 1916 in het Zuiderzeemuseum* vertoond. In deze drie minuten durende film, die men (nog) via You Tube Channel kan bezichtigen, komen ook de verwoestingen in Spakenburg en Marken in beeld. Alle waterstaatkundige schade na de stormvloed is in de verslagen van Rijkswaterstaat vermeld. We weten hoe de gaten zijn ontstaan, hoe zij werden gesloten en hoe het overstromde gebied daarna is droog gemaakt. Maar hoe zat het met de hulpverlening aan de individuele slachtoffers?

Bertus Wouda, auteur van de studie *Watervluchtelingen: verzorgd én verguisd*, ging in zijn presentatie na hoe het uit 1913 daterende Rampenplan in de provincie Utrecht in de praktijk uitpakte. Vrijwel overal hebben de hulpverleners proactief en adequaat gewerkt waarbij het Rampenplan als leidraad fungeerde. Er was ook voorzien in financiële tegemoetkomingen in de geleden schade uit de met de opbrengst van collectes gevulde kas van de Algemeene Vereenigde Commissie tot Leniging van Rampen door Watersnood in Nederland (AVC). De AVC verstreekte echter alleen steun als men zelf niet over de middelen beschikte om weer een beetje op te krabbelen. Zodoende kregen door de overstroming getroffen rijke boeren ten opzichte van de arme vissers procentueel minder vergoed. Natuurlijk bleven protesten niet uit waarna een apart fonds speciaal voor agrariërs werd opgericht. In Utrecht heeft slechts in één gemeente het Rampenplan 1913 niet naar behoren gewerkt. Dat lag aan een volstrekt incapabele burgemeester waardoor de plaatselijke bevolking het vertrouwen in bestuur en politiek totaal verloor. Koningin Wilhelmina greep in en juist in die gemeente heeft zij een pasgeboren meisje als peetdochter aangenomen.

Diederik Aten, coauteur van het boek *De Waterwolf in Waterland*, ging in zijn lezing op de schuldvraag in. Al kort na de overstromingen ontstond er een brede maatschappelijke

Tijdens het ochtendprogramma in het Peperhuis van het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen verzorgde Bertus Wouda (links) een lezing. Foto A. Wouda-Blokhuis.

discussie over de al dan niet goede staat van de waterkeringen in de regio ten noorden van Amsterdam, het beheer daarvan door de waterschappen en de falende alarmering van de bevolking. In de pers werd zelfs de integriteit van de waterschapsbestuurders in twijfel getrokken. Ter verdediging kon men op de uitzonderlijk slechte weersituatie wijzen. Ook zouden de waterkeringen wel degelijk op orde zijn geweest. Om dat te staven, grepen Gedeputeerde Staten van Noord-Holland terug naar een in 1895 gepubliceerd overzicht van de toestand van de zeedijken, getiteld *Profilen der Provincie Noord-Holland*. Maar tegelijkertijd werden terecht wel degelijk technische en organisatorische tekortkomingen onderkend. Zo vroeg een journalist van de NRC zich af of er iets ‘rotten in the State’ van onze polders was: immers bij geen enkel dijkbeherend waterschap in Noord-Holland was een ingenieur in dienst. Door die discussie ontstond er in de vergadering van Provinciale Staten draagvlak om in het belang van de waterveiligheid het waterschapsbestel ingrijpend te reorganiseren. Uiteindelijk leidde dit door een megaconcentratie van de lokale dijkwaterschappen tot het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier (NHNK), dat bij oprichting in 1919 met een omslagplichtig gebied van 142.000 hectare meteen het grootste waterschap van Nederland werd. Bovendien was de van gemeenten van middelbare omvang afgeleide organisatie van NHNK binnen de toenmalige waterschapswereld ultramodern.

Femke van Drongelen, hoofd presentatie & educatie van het Zuiderzeemuseum, vertelde aan de hand van de tentoonstellingscatalogus hoe de tentoonstelling *Wild van Water*, bestaande uit schilderijen, foto's en video's, was opgebouwd. Startpunt vormde de waterrecreatie in het Nederlandse landschap zoals die op de schilderijen uit de zeventiende eeuw indrukwekkend is verbeeld. De wijze waarop Nederlanders het landschap onderwerp van hun schilderkunst maakten, de Hollandse nuchterheid, werd internationaal als een artistieke sensatie ervaren. De negentiende eeuw was de periode van de Romantiek en toen kwam de poëzie en daarmee de stemming van het landschap meer centraal te staan. In de twintigste eeuw draaide het meer om de sensatie van het landschap. Al met al werd in deze tentoonstelling een prachtig overzicht van onze nationale ‘waterkunstwerken’ gegeven.

Vanuit het Binnenmuseum was het een kwestie van de Wierdijk oversteken om het Buitenmuseum te bereiken. Daar loodste excursieleider Vincent Erdin het gezelschap naar de Watersnoodstraat. Naar analogie van de situatie in 1916 moesten de excursiedeelnemers het aan hen uitgereikte ‘doorlatingsbewijs’ afstempelen voordat zij die straat mochten betreden. En dan liep men tussen de ravage zoals die in dorpjes langs de Zuiderzeekust overal na het zakken van het water te zien was. Zelfs een aangespoelde Bunschoter botter ontbrak niet in het decor. Na afloop konden de deelnemers, desgewenst op eigen gelegenheid, zich per boot naar het station laten varen. Voor het zover was bezochten velen eerst nog op eigen gelegenheid de rest van het Buitenmuseum, indachtig het motto *festina lente*.

Bertus Wouda

Gemalenpluim

De Nederlandse Gemalen Stichting (NGS) besloot in de zomer van 2015 tot het instellen van de zogenaamde ‘gemalenpluim’. Hiermee wil de NGS zijn waardering tot uitdrukking brengen voor zorgvuldig beheer van waardevolle gemalen. Gedacht kan worden aan een respectvolle modernisering van een operationeel gemaal door een waterschap of een volledige restauratie van een gemaal met museale bestemming door een stichting en alles wat zich tussen deze twee polen bevindt. De gemalenpluim kent twee categorieën, een voor de waterschappen die aan de NGS deelnemen en een voor overige eigenaren. De pluim bestaat uit een oorkonde en wordt jaarlijks toegekend. Een speciale pluimcommissie

Het in de stijl van de Amsterdamse School gebouwde gemaal Stadswijck van de Buitenveldertpolder aan de Amsteldijk in Amsterdam. Foto waterschap Amstel, Gooi en Vecht.

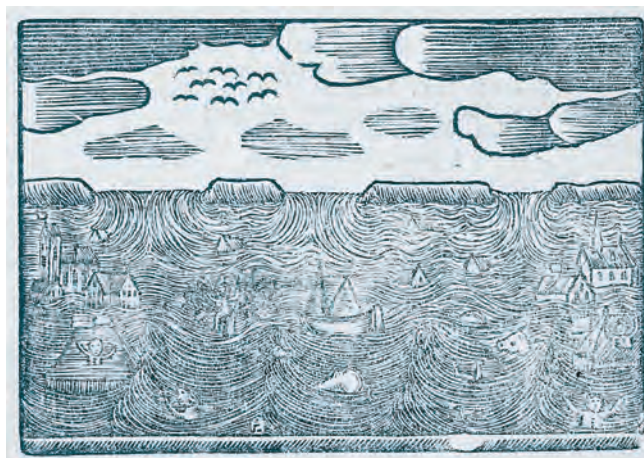

sie is belast met de selectie. Op 4 november vond de uitreiking van de pluimen voor 2016 plaats tijdens de deelnemersvergadering van de NGS. In de categorie ‘overige eigenaren’ streek de Stichting Waterschapsvergoed met de eer voor de sobere, maar geslaagde restauratie van het gemaal met machinistwoning van de Makkumer- en Parregaastermeerpolder te Makkum uit 1882. Dit gemaal is weliswaar buiten gebruik gesteld maar bedrijfsklaar. In de categorie waterschappen kon de pluimcommissie niet tot een keuze komen tussen het gemaal Stadswijck in Amsterdam uit 1923 van het waterschap Amstel, Gooi en Vecht en het boezemgemaal mr. P.A. Pijnacker Hordijk uit 1935 te Gouda van het hoogheemraadschap van Rijnland. Daarom besloot het bestuur van de NGS deze ene keer aan beide waterschappen een gemalenpluim toe te kennen. www.gemalen.nl

Herdenking Kerstvloed 1717

In de kerstnacht van 24 op 25 december 1717 werden de kusten van Groningen, Noord-Duitsland en Denemarken door een zware stormvloed getroffen. De dijken hielden het niet en circa 14.000 mensen kwamen in de golven om. In Groningen maakte het water ruim 2.000 slachtoffers en bovendien verdronken hier bijna 12.000 koeien, 3.200 paarden en meer dan 21.000 schapen. In Noord-Holland begaf de Assendelver Zeedijk het op zes plekken waarna de Zaanstreek en delen van Waterland onderliepen. Gelukkig vielen hier voor zover nu bekend geen menselijke slachtoffers. In Groningen worden tal van initiatieven ontplooid om de watersnood van 1717 te herdenken. Op 10 december 2016 vond een groot symposium plaats in het Hogeland College te Warffum en 't Zielhoes in Noordpolderzijl. Naast de historie was er aandacht voor de toekomst in de vorm van een presentatie door Ate Wijnstra, projectmanager van het hoogwater-

Frontispice van A.E.C. [Albert Ebbo Crous], Opregt en nauwkeurig historis-verhaal van de (...) watersnood, voorgevallen in de provincie Groningen en ommelanden op kersdag den 25. december Ao 1717 (Groningen 1719). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

water-
 tiatieven ontplooid om de watersnood van 1717 te herdenken. Op 10 december 2016 vond een groot symposium plaats in het Hogeland College te Warffum en 't Zielhoes in Noordpolderzijl. Naast de historie was er aandacht voor de toekomst in de vorm van een presentatie door Ate Wijnstra, projectmanager van het hoogwater-

beschermingsprogramma van waterschap Noorderzijlvest. Reeds op 18 oktober 2015 ging in Wolff Bioscoop in Groningen de regionale historische speelfilm *De Kerstvloed* in première, een productie van de Stichting Soufflee. Deze rampenfilm brengt de verwoesting met indrukwekkende virtuele effecten in beeld. De film draait om rentmeester Thomas van Seeratt, vertolkt door Jelle Buning. Hij wees een half jaar voor de stormvloed op de slechte staat van de Groninger dijken. Van Seeratt werd belast met de reddingsoperatie en de verbetering van de dijken na de overstromingen. Dankzij zijn werk doorstonden die de volgende grote stormvloed in 1720. De film is op DVD verkrijgbaar, prijs € 10,- exclusief verzendkosten. www.dekerstvloed.nl.

Restauratie poldermolen De Mearmin te Damwâld

Op vrijdagmiddag 14 oktober 2016 openden Albert van der Ploeg, wethouder van de gemeente Dongeradeel, en Emke Peterson, wethouder van de gemeente Dantumadeel, de poldermolen De Mearmin op het terrein van het Cultuurhistorisch Centrum De Sûkerei te Damwâld bij Dokkum. Beide wethouders brachten een plaquette in de muur van de molen aan. Deze handeling vormde het sluitstuk van de restauratie. De Mearmin dateert uit 1892 en stond oorspronkelijk te Roodkerk. Eind jaren zestig van de vorige eeuw werd de molen door een particulier verplaatst naar het Gaastermeer. In 1990 kwam de molen op de Rijksmonumentenlijst en werd bezit van de Stichting Monumentenbehoud Dongeradeel. Deze droeg de molen in 2014 over aan de Stichting De Sûkerei. De restauratie vond plaats op het terrein van De Sûkerei. Dit omvat een als bezoekerscentrum ingerichte cichoreidrogerij en drie ‘waldhúskes’, typische woonhuisjes uit de streek. Elk huisje is gewijd aan bepaald middel van bestaan, te weten visvangst en jacht, ambacht en handel en landbouw. De molen bemaalt het museumterrein. Vrijwilligers zorgen ervoor dat de De Mearmin regelmatig draaiend is te bewonderen. www.desukerei.nl.

Opening van de geres-
taureerde polder-
molen De Mearmin op
14 oktober 2016. Foto
K. van der Meulen.

Het fraai gerenoveerde gemaal H.J. Ankersmit te Deventer met de gerestaureerde Worthingtonpomp op het voorterrein. Foto waterschap Drents Overijsselse Delta.

Restauratie Worthingtonpomp en renovatie Gemaal H.J. Ankersmit te Deventer

In het kader van de Marshallhulp ontving ons land na de Tweede Wereldoorlog een serie grote Worthington centrifugaalpomp aangedreven door dieselmotoren van General Motors. Met behulp van deze pomp-dieselcombinaties werden onder andere het na geallieerde bombardementen ondergelopen Walcheren en de door de bezetter in april 1945 geïnnundeerde Wieringermeer weer droog gemalen. De pompen bewezen ook hun waarde na de watersnoodramp van 1953. Te Deventer werd in 1951 een Worthingtonpomp geplaatst in de kelder van de nieuwe Prins Bernhardsluis. De pomp maalde het weggesluisde water terug zodat de haven en het Overijssels Kanaal op peil bleven. In 1957 werd er een tweede bijgeplaatst. Na de bouw van het Gemaal H.J. Ankersmit in 1967 verminderde de betekenis van de pompen sterk. Na verdere verbeteringen aan het gemaal en de sluis volgde in 2011 demontage. Op voorwaarde van behoud en restauratie schonk waterschap Groot Salland – dat op 1 januari 2016 opging in het huidige waterschap Drents Overijsselse Delta – een pomp aan de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED). Vrijwilligers van de SIED brachten met hulp van een serie sponsors de pomp en de dieselmotor in oude staat terug. Dit met als einddoel plaatsing van de acht ton zware pomp-dieselcombinatie voor het Gemaal H.J. Ankersmit zodra de renovatie van het gemaalgebouw gereed was. Waterschap Drents Overijsselse Delta rondde het werk aan het inmiddels om zijn bijzondere architectuur hoog gewaardeerde gemaal in de zomer van dit jaar af. Eind augustus 2016 werd de Worthingtonpomp onder grote belangstelling voor het vernieuwde gemaal geplaatst. De officiële opening van het gemaal aan de Mr. H.F. de Boerlaan in Deventer vond plaats tijdens de Open Monumentendag van 10 september 2016. www.sied.nl, www.wdodelta.nl.

Archeologisch onderzoek boezemgemaal Cees Mantel bij Hoorn

Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier werkt momenteel aan de bouw van een nieuw boezemgemaal bij Lutje Schardam, een vijf kilometer ten zuiden van Hoorn langs het Markermeer gelegen gehucht. Het gemaal is vernoemd naar de in september 2015 afgetreden hoogheemraad Cees Mantel, die vele jaren voor de bouw ijverde. Het nieuwe gemaal ligt in de Klamdijk. Deze dijk verbindt de dijkeringen van West-Friesland en de Zeevang met elkaar. De Klamdijk ontleent zijn naam aan het oude West-Friese woord

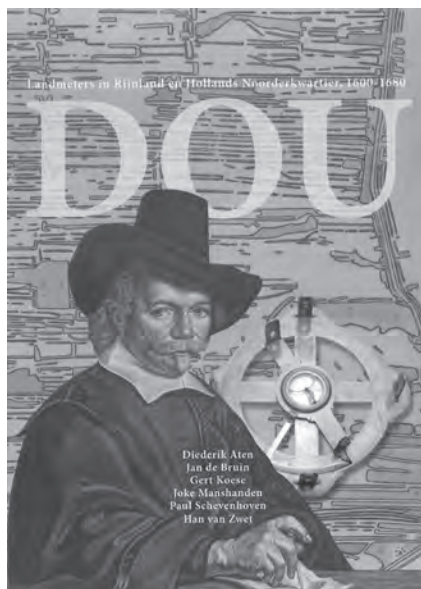

Archeologisch onderzoek in de bouwput van het gemaal Cees Mantel. Foto Archeologie Westfriesland, Hoorn.

voor ruziën of twisten: klammen. Inderdaad weten we dat er in de jaren 1434-1438 over het dijkbeheer is geprocedeerd. In verband met de bouw van het gemaal voerde Archeologie West-Friesland onder leiding van Sander Gerritsen onderzoek in de bouwput uit. Verwacht werd in de kern van het dijklichaam een dijk uit de twaalfde of dertiende eeuw aan te treffen. Maar tevoorschijn kwam een grote reparatie van een uit de vijftiende eeuw daterende doorbraak. Die doorbraak was het resultaat van het slechte beheer en wordt vermeld in een akte uit 1437 opgemaakt in verband met het genoemde proces. Het in de dijk uitgespoelde gat bleek gedicht te zijn met handzame brokken humusrijke klei afgewisseld met hompen grijze klei en veen. Aan de binnenzijde van de dijk werd een plateau, een steunberm, aangelegd. Op deze berm ontstond naderhand een kleine nederzetting, die tot circa 1700 bewoond bleef. Tijdens het onderzoek werden in de steunberm funderingen aangetroffen van een langgerekt huis met bijgebouw. Door gunstige bodemomstandigheden bleef veel organisch materiaal bewaard als schoenzolen, een visnet en handbezems. De resultaten van het onderzoek zijn vastgelegd in de reeks West-Friese Archeologisch rapporten (nr. 40) en een informatiefolder (nr. 19). Deze kunnen worden ingezien op de site van Archeologie West-Friesland, www.archeologiewestfriesland.nl.

Landmetersgeslacht Dou te boek

Op 16 december 2016 werd te Spaarndam het boekje *Dou. Landmeters in Rijnland en Hollands Noorderkwartier, 1600-1680* gepresenteerd. De hoogheemraden Pluckel van het hoogheemraadschap van Rijnland en Veenman van hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier reikten elkaar over een symbolische grensstreep eerste exemplaren aan. Het betreft namelijk een coproductie van beide hoogheemraadschappen. Marc Hameleers, conservator van de kaartencollectie van het Stadsarchief Amsterdam, ging in op de achtergronden van de geslachtsnaam Dou en enkele interessante details van de grote kaart van Rijnland van 1647. Toen deze bijgewerkt werd herdrukt, was het octrooi verlopen. Weliswaar bleef een vermelding van dit octrooi ongewijzigd op de kaart staan, maar de plek van het jaartal werd open gelaten. Het boekje begint met biografische schetsen van Jan Pietersz., zijn zoon Johannes en kleinzoon Johannes Dou Jr. Zij brachten het alle drie tot officiële landmeter van Rijnland. Jan Pietersz. baarde tijdens de droogmaking van de Beemster onder collega's opzien met een zelf ontwikkeld nieuw hoekmeetinstrument, de Hollandse cirkel. Het meetinstrumentarium dat begin zeventiende eeuw ter beschikking stond van landmeters en de voordelen van de Hollandse cirkel staan centraal in het tweede hoofdstuk. Vervolgens wordt in een serie van zes hoofdstukken een selectie kaarten

van het landmetersgeslacht Dou besproken uit de collectie van het hoogheemraadschap van Rijnland die een goed beeld geeft van de taken van dit eeuwenoude waterschap. Te denken valt aan het boezembeheer, de zorg voor de waterkeringen, poldervorming en wegenaanleg. Natuurlijk is er ook aandacht voor de al genoemde grote overzichtskaart van Rijnland uit 1647 door Johannes Dou. Daarna komen de activiteiten van Jan Pietersz. en zijn zoon Johannes in Noord-Holland ten noorden van het IJ, het Noorderkwartier, aan de beurt. Jan Pietersz. werd ingeschakeld bij de droogmaking van niet alleen de Beemster, maar ook de Purmer en Wijde Wormer. Hij zette zelfs voet op Texel om daar de bedijking Waal en Burg te karteren. Johannes mat in 1651-1657 samen met zijn Zeeuwse collega Koutter met uiterste precisie West-Friesland op in het kader van het Groot Proces over de verstoeling van de West-Friese Omringdijk. Om tot een correcte lastenverdeling te komen, was het nodig om een exact beeld te krijgen van de oppervlakte van de vier procederende waterschappen. Die taak werd aan de buitenstaanders Dou en Koutter toevertrouwd. In 1660 startte Johannes Dou met het werk aan een grote

overzichtskaart van het Noorderkwartier in opdracht van het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen. Dit project nam twintig jaar in beslag. De kaart verscheen eindelijk in 1680 in druk en wordt als 'moederkaart' door het huidige hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier nog steeds druk gebruikt.

Diederik Aten, Jan de Bruin, Gert Koese, Joke Manshanden, Paul Schevenhoven, Han van Zwet, Dou. *Landmeters in Rijnland en Hollands Noorderkwartier, 1600-1680*. Uitgave hoogheemraadschap van Rijnland en hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Leiden/Heerhugowaard 2016. ISSN 1572-3135. 128 blz. Geïll. € 15,-. Tevens 33^e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis. Verkrijgbaar bij het hoogheemraadschap van Rijnland (archieff@rijnland.net) en het hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (post@hnhk.nl).

Atlassen van het Westland en de Schie

Onlangs verschenen twee historische atlassen van delen van Zuid-Holland. Het gaat om het Westland en gebied rond de Schie tussen Delft, Schiedam en Rotterdam. In de eerstgenoemde atlas wordt aan de hand van zowel oud beeldmateriaal als vele speciaal gemaakte reconstructiekaarten getoond hoe het landschap door de tijd heen veranderde en welke herinneringen er uit dat verleden nog herkenbaar zijn. Dan blijkt dat het Westland, nu vooral bekend als 'glazen stad', cultuurhistorisch het nodige te bieden heeft. De atlas van De Schie is volgens hetzelfde stramien opgezet. In de vroege middeleeuwen was de Schie slechts een veenriviertje. Maar na de ontginning werd deze stroom afwateringskanaal en in de Gouden Eeuw trekvaart. Het omringende landschap onderging door enorme stadsuitbreidingen nog grotere veranderingen en de regio vormt nu een van de sterkst verstedelijkte gebieden van ons land.

Marcel IJsselstijn, Yvonne van Mil, *Atlas van het Westland. 10.000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*. Uitgeverij Thoth i.s.m. het Historisch Archief Westland, Bussum 2016. 224 p. Geïll. ISBN 978-90-6868-720-0. Tot en met 24 februari 2017 € 27,50, daarna € 34,50.

Jaap Evert Abrahamse, Ad van der Zee, *Atlas van de Schie. 2500 jaar werken aan land en water*. Uitgeverij Thoth i.s.m. het Erfgoedhuis Zuid-Holland, Bussum 2016. 208 p. Geïll. ISBN 978-90-6868-719-4. Tot en met 24 februari € 29,90, daarna € 39,90.

Historisch onderzoek Rijnafvoer

De kosten verbonden aan het verbeteren van de waterveiligheid in het rivierengebied zijn enorm. Daarom is het zaak over goede informatie en modellen te beschikken om de watermassa die ons land binnenkomt in te schatten. De maximale geregistreerde afvoer van de Rijn bij Lobith bedraagt 12.000 kubieke meter per seconde. Door de klimaatverandering kunnen de pieken echter in de toekomst hoger oplopen. Op basis van weer-scenario's ontwikkeld door het KNMI is geconcludeerd dat maximaal 18.000 kubieke meter per seconde ingecalculereerd moet worden. Deze berekeningen en simulaties bevatten echter de nodige onzekerheden. Daarom is aan de Universiteit Twente (UT) en de Universiteit Utrecht (UU) het project *Floods of the past, design for the future* opgezet. Inzet is het benaderen van de Rijnafvoer door naar het verleden te kijken, met name naar enkele grote Middeleeuwse overstromingen. Hoe groot was de maximale waterafvoer destijds? Hierbij wordt informatie uit schriftelijke bronnen gecombineerd met gegevens over de afzettingen van laagjes klei tijdens watersneden waaruit de omvang van de overstromingen gereconstrueerd kan worden. Het project wordt gefinancierd door Technologiestichting STW, Rijkswaterstaat en Deltares. Andere partijen, waaronder het waterschap Rijn en IJssel en het waterschap Rivierenland, ondersteunen het. Ook het Duitse Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz, Nordrhein-Westfalen is bij *Floods of the past* betrokken. De leiding van het project ligt in handen van Hans Middelkoop, hoogleraar Fysische Geografie aan de UU. Promovendus Bas van der Meulen is bezig met het in kaart brengen van alle bekende gegevens over de overstromingen. UT-promovendus Anouk Bomers maakt een nieuw computermodel van de waterafvoer van de Rijn in de Middeleeuwen. Schattingen op basis van eerder onderzoek door W.E. van Doornik uit 2013 geven overigens aan dat afvoer aan de grens met Duitsland tijdens grote overstromingen zoals die van februari 1374 wel eens opgelopen kan zijn tot 22.000 kuub per seconde. Professor Hans Middelkoop beschouwt de andere invalshoek als de grote kracht van het project. Dat kijkt naar wat er werkelijk gebeurde in plaats van de uitkomst van simulaties op basis van weer-scenario's.